

**АНГЛОМОВНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВНУТРІПАРТІЙНОЇ БОРОТЬБИ У КПРС
ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ.**

Політична історія СРСР повоєнного періоду тривалий час залишалася поза межами уваги радянських дослідників. Значна частина політичних подій – критика сталінізму, викриття і засудження злочинної практики виселення народів у повоєнний період органами державної безпеки і внутрішніх справ за радянських часів залишалися "білими плямами" в історії.

Історичні аспекти розвитку політичної системи СРСР 1945–1953 рр., оскільки була відсутня історична дистанція, досліджуватися іншими соціально-гуманітарними дисциплінами: науковим комунізмом, історією радянської держави і права та ін. У бібліографічних виданнях (Щорічник книги, реферативні журнали з історичної тематики) після 1956 р. з'явився покажчик: "Література після XX з'їзду КПРС", однак історичні публікації були вкрай нечисленними і стосувалися, переважно, конкретних аспектів суспільного життя – повоєнна відбудова у СРСР, становище радянського села у повоєнний період та ін. Така особливість радянської історичної науки 40–60-х рр. була відзначена у історіографічних публікаціях другої половини 80-х – початку 90-х рр. Так, у праці А.С.Барсенкова відзначалося, що радянська історична наука вкрай недостатньо приділяла уваги дослідженню повоєнного періоду [1]. Автор вказує, що серед історичних публікацій значна частина праць була присвячена історії Жовтневої революції, радянському будівництву 20-х рр., дослідженню індустріалізації і колективізації. На початку 50-х рр. актуальною стала тема Великої Вітчизняної війни і політики ВКП(б) у цей період. Повоєнна ж історія так і не стала об'єктом уваги з боку радянських науковців [1; С.].

Нечисленні публікації з повоєнної історії викликали у вчених дискусії з приводу їх наукової цінності. Так, у статті А.Н.Сахарова "Нова політизація історії чи науковий плюралізм?" [2] зазначається, що радянська історіографія історії СРСР після 1917 р. являла собою моноліт сумнівної історичної цінності [2; С.12].

Принижуючи значення радянської історичної науки, автор віддає перевагу західній історіографії, яка, на його думку, мала більш широкий вибір засобів, ідей, нових підходів, включаючи дискусійні [2; С.12].

З позицією Сахарова були згодні далеко не всі науковці. Так, Ю.А.Поляков у статті "Історична наука: час крутих змін", що була надрукована у тому ж таки збірнику, висловлював впевненість, що не вся доперебудовча радянська історіографія гідна лише корзини для сміття [2; С.31]. Автор зазначав, що історична наука стала інструментом ідеологічної обробки населення, засобом ідеологічної боротьби за часи "холодної війни", однак вважав, що постперебудовча історіографія також не вільна від суттєвих недоліків. За влучним висловлюванням Полякова: "Три головних вади заважають науці повернути втрачене довір'я. Це догматизм, кон'юнктурщина, дилетантизм" [2; С.34]. Автор наводить ряд характерних прикладів, які свідчать про кон'юнктурність сучасної історіографії: Бухарін, Зінов'єв та ін. у 1987-1989 рр. стали мучениками режиму, борцями за ленінську ідею, але вже у 1990-1992 рр. вони ж стали партійними догматиками і комуністичними ортодоксами [2; С.40].

Перші ж публікації з повоєнної політичної історії також містили в собі елементи сенсаційності, що негативно позначилося на їх науковій значимості. у 1991 р. був опублікований збірник статей "Берія: кінець кар'єри". З більшості статей збірника Берія постає патологічним злочинцем, який все своє свідоме життя віддав для здійснення своїх кровожерних мрій [3].

На відміну від радянської історіографії західна наука активно досліджувала політичні події, що відбувалися в СРСР після закінчення II світової війни і до смерті Сталіна. Слід, однак, зазначити, що період 1945-1950 рр. досліджений зарубіжними вченими набагато гірше, аніж 30-ті рр., або 60-90-рр. За щирим зізнанням Д.Марплза, 40-і рр. залишалися поза увагою більшості дослідників. Причиною цього явища автор вважає відсутність джерел, що перетворило цей період на найважчий для історичного аналізу [2; С.522]. Але, незважаючи на порівняно меншу кількість серйозних наукових праць з цього періоду радянської історії, накопичений

історіографічний матеріал має значну наукову цінність і заслуговує на детальне вивчення.

Провідними дослідниками політичної історії СРСР сталінського і пост-сталінського періоду зарубіжні вчені вважають М.Фейнсода і Л.Шапіро. Їх праці: "Як управляють Росією?" і "Комуністична партія Радянського Союзу" [4,5] вважають класичними творами радянології, які на тривалий час визначили напрямок наукових досліджень. Обидві книги були написані відповідно у 1953 та 1957 рр. і присвячені дослідженню історії і політики КПРС у СРСР. Саме з праць Шапіро і Фейнсода починається вивчення політичної історії СРСР повоєнного періоду.

Праця Фейнсода [4] лише побіжно торкається внутріпартійної боротьби, оскільки її основне призначення – дослідження політичної системи СРСР, формування і функціонування радянської політичної еліти [4; С.208-312]. За його висновками, радянська політична система у повоєнний період переживала системну кризу, яку вдалося подолати лише посиленням диктатури. У повоєнні роки відбулося посилення централізованої влади, керівні партійні і державні органи виконували волю лише однієї людини – Й.Сталіна.

Подібних висновків дійшов і Л.Шапіро, який вважав, що Сталін зосередив у своїх руках величезну владу: до жовтня 1952 р. не скликалися партійні з'їзди чи конференції, фактично не скликалися навіть пленуми ЦК, хоча постанови іноді видавалися від його імені. Автор висловлював сумніви у тому, що навіть Політбюро скликався регулярно і у повному складі [5; С.703]. Звідси Шапіро робить висновок про те, що партія втратила частину свого привілейованого стану у країні і перетворилася просто на одне із знарядь особистого деспотизму. Втрата партією влади у суспільстві поставила партію на одну сходинку з державним апаратом, який став щонайменше таким же важливим, як і партійний апарат [5; С.704]. Фактично цей висновок підтверджувався і наступними вченими. Так, М.МакАулі вважала, що партія формально продовжувала залишатися провідною політичною силою суспільства, однак її реальне положення визначалося таємною поліцією. Сталін стояв над партією і використовував її як інструмент своєї диктатури коли вважав це за потрібне [6; С.116].

Цей висновок не був заперечений ні зарубіжною, ні пострадянською історіографією, однак автор, очевидно, не враховує того факту, що на той час відбулося зрощення вищих ешелонів партійної і державної влади і державні діячі займали одночасно і визначні партійні посади – були членами Політбюро, ЦК КПРС тощо.

Шапіро одним з перших помітив ознаки внутріпартійної боротьби у ВПК(б). Так, він зазначав, що авторитет Сталіна був беззаперечним і другий ешелон влади вів уперту боротьбу за прихильність до них Сталіна. Сталін, ймовірно, знав про це суперництво і заохочував його, вважаючи, що ця боротьба означає меншою загрозою його владі, аніж згуртована група політиків [5; С.707].

Пізніші публікації на тему політичної боротьби в СРСР у 1945–1953 рр. до певної міри заперечили точку зору Шапіро на проблеми політичної влади в СРСР. Мері МакАулі висловила оригінальну думку про те, що вищий ешелон влади, хто безпосередньо доповідав Сталіну побоювалися говорити всю правду і тому Сталін жив у нереальному світі фальсифікованої статистики. Звідси його влада була щонайменше ілюзорною, оскільки диктатор міг і насправді діяв у нереальному світі, доки його розпорядження призводили до таких наслідків, які вже не можна було приховати [6; С.138]. Оскільки одній людині фізично неможливо тримати у полі зору всі аспекти політики, то, за твердженням авторки, він втручався лише у випадку термінової потреби, або у вигляді арбітражного посередництва [6; С.139]. Таким чином, МакАулі вважала, що влада Сталіна не була абсолютною і цілком залежала від підбору виконавців його волі.

Подібну точку зору висловлював і Дж. Роботтом. На його думку, Сталін не знав власної країни і ніколи не відвідував жодного підприємства чи колгоспу. Така ізольована людина не могла не бути підозріливою до своїх колег і очікувати від них таємного заклоту [14; С.137].

На думку ще одного дослідника повоєнної історії Радянського Союзу Е.Креншоу, вже на початку 50-х рр. почала відчуватися немічність Сталіна: погіршення інтелекту, загального стану здоров'я. Автор також дає характеристику людей, які, на його думку, дійсно керували державою: Г.Маленков у якого в руках були

держава і партійний апарат; Л.Берія – зброя і тюрми; А. Мікоян – обдарований бізнесмен; Л.Каганович – здібний і жорсткий адміністратор; Молотов – найважливіша людина для Сталіна [15; С.167].

Обмеженість влади диктатора тією чи іншою мірою підтверджували і інші дослідники сталінізму [7-12]. Факт обмеження влади диктатора партійно-державною номенклатурою неминуче мав поставити питання – хто в партії і державі займає друге після Сталіна місце? В зарубіжній історіографії політична боротьба в останні роки життя Сталіна означала визначення його спадкоємця на чолі держави. Радянологам було ясно, що в умовах відсутності дійсно демократичного способу визначення першої особи в державі, боротьба за владу перетвориться на жорстоке суперництво, початки якого вони знаходили ще за життя Сталіна.

Шапіро, безумовно, належить першість у постановці проблеми суперництва у вищому ешелоні влади. Так, він вважав основними учасниками цієї боротьби А.А.Жданова, Г.М.Маленкова, А.А.Андреева, М.А.Вознесенського. Серед цих партійних і державних діячів особливе місце займав Г.Маленков, який був секретарем ЦК і був тісно зв'язаний з партійним апаратом. М.Вознесенський був головою Держплану і належав до господарської еліти. А.Андреев очолив Раду у справах колгоспів. А.Жданов спирався на Ленінградський обласний комітет ВКП(б) [5; С.709]. З 1948 р. склад учасників боротьби за лідерство суттєво змінився. Внаслідок "ленінградської справи" М.Вознесенський, А.Кузнецов, М.Родіонов і П.Попков були репресовані, Жданов несподівано помер. На лідируючі позиції висунулася сталінська (В.Молотов) і неосталінська (Г.Маленков, Л.Берія, М.Хрущов) гвардія [5; 721].

Слід зазначити, що Шапіро лише окреслив проблему, тому перебіг подій в роботі викладений дуже конспективно, а висновки і узагальнення взагалі не зроблені. Пізніші публікації радянологів по цій проблемі суттєво доповнюють картину політичних подій, висновки провідних вчених відзначаються високою вірогідністю і на сьогодні визначають основні напрямки розвитку сучасної російської історіографії.

В роботі Л.Коена і Р.Абрахама відзначалося, що у повоєнний час відбувалося становлення кастовості номенклатури через внутріпартійну боротьбу. Так, Маленков і Берія влітку 1946 р. звинуватили Жданова у втраті ідеологічної пильності. У свою чергу Жданов відповів кампанією проти творчої інтелігенції, проти "занепаду" соціалістичної культури і "низькопоклонства" перед Заходом [13; С.436]. Культурна чистка була спрямована також проти філософа Александрова, який був протезе Маленкова [13; С.437]. Звідси автори роблять цікавий висновок, що ждановщина багато в чому нагадує американський маккартизм. Обидва були спрямовані на дискредитацію внутрішньої опозиції, спробою пов'язати її з зовнішнім втручанням. Однак ждановщина була більш жорстокою, ніж маккартизм і призвела до більших жертв [13; С.438]. Навіть вище керівництво не було вільне від випробування на лояльність до Сталіна. Саме цим автори пояснюють арешти в сім'ї Мікояна, Молотова, Калініна [13; С.434].

Наступним проявом відсутності монолітності радянського керівництва автори вважають антисемітську кампанію, яка була викликана культурною чисткою. Причинами антисемітизму були: підтримка радянськими євреями сіоністського руху [автори не наводять прикладів такої підтримки, але на той час вже була відома гаряча зустріч московськими євреями посла Ізраїлю в СРСР Голди Меїр у московській синагозі]; існування єврейського антифашистського комітету; намагання радянського уряду переселити радянських євреїв у Біробіджан (людина, яка займалася цим переселенням сама була євреем - Л.М.Каганович), а також справа лікарів, розпочата за доносом Л.Тимашук [13; С.440]. Однак, автори не наводили фактів, що антисемітська кампанія торкнулася навіть вищого керівництва держави і тому їх теза про вплив антисемітської кампанії на внутріпартійну боротьбу виглядає дещо голосливою і не має ґрунтовної аргументації.

Спрощений погляд на жданівщину був спростований Дж.Роботтомом у роботі "Модерна Росія" [14]. Так, на думку автора, кампанія критики творчої інтелігенції була набагато ширшою, ніж переслідування зарубіжного "низькопоклонства". До основних цілей цієї кампанії 1946-1948 рр. він відносить поширення ідей Лисенко у

радянській аграрній науці, вихваляння Сталіна (була переписана біографія Сталіна, по всій країні відбулися масові перейменування населених пунктів) [14; С.137]. Одним з напрямків жданівщини автор вважає посилення тиску на історичну науку: історики мали довести пріоритет російських чи радянських вчених у всіх галузях науки, відбувся перегляд дореволюційної історії з точки зору схвалення реформаторських методів Івана Грозного і Петра Першого [14; С.138].

Політичне підґрунтя ідеологічних кампаній Жданова підкреслювали чимало зарубіжних вчених [17-27]. Наприклад, Дж.Раух вважав наростання диктату з боку партійних і державних органів у сфері науки, освіти, культури засобом насадження російського націоналізму, який став одним з основних елементів ідеології сталінізму повоєнного періоду [27; С.385]. Передумовою насадження російського націоналізму він визнає промову Сталіна на урочистому обіді, присвяченому перемозі у II світовій війні [27; С.401].

Важливість двостороннього протистояння Жданов - Маленков відзначає У.Лакер - відомий дослідник історії науки в СРСР, міжнародних відносин у Європі і історії СРСР [16]. Він вважав Жданова ключовою фігурою у радянському керівництві раннього повоєнного періоду, вищим авторитетом (після Сталіна) у ідеологічних питаннях. На Жданова було покладено також координацію діяльності комуністичних партій світу(очевидно, мається на увазі роль Жданова у створенні і діяльності Комінформбюро). Маленков з 1939 р. зробив швидку кар'єру у партійних органах і був основним спадкоємцем Сталіна у партійному керівництві. Однак автор цілком слушно зауважував, що за життя диктатора різниця у статусі людей його оточення була мало помітною: "всі вони діяли як його інструмент і говорили з одного голосу" [16; С.75] Однак Лакер не враховував, що Жданов був відповідальним також за партійний апарат, на що свого часу справедливо вказував Дж.Раух[27]. Раух, зокрема, наводив біографію Жданова, вважаючи, що саме йому належить ідея створення центральної адміністрації пропаганди і агітації у 1938 р. Самого Жданова Раух назвав найбільш освіченою людиною у вищих партійних і державних органах у повоєнний період[27, С. 402]. Ідеологічна кампанія переслідування "безродних

космополітів" винесла Жданова на вершину влади. Особливе посилення його позицій відбулося після втручання у питання науки і культури Сталіна зі своєю статтею по проблемах мовознавства[27; С.405]. Лише передчасна смерть Жданова, на думку автора, завадила йому перетворитися на головну фігуру серед спадкоємців Сталіна.

Протистояння обох потенційних спадкоємців сталінської влади закінчилося зі смертю Жданова і "ленінградською справою", яка усунула від влади угруповання його прихильників – Вознесенського, Кузнецова та ін. Однак, боротьба за владу, на думку радянологів, не тільки не вщухла, а ще більше загострилася. На арену політичної боротьби вийшли нові фігури. Так, Дж.Хоскінг пов'язує швидке зростання впливу М. Хрущова, Л. Берія і Г.Маленкова саме з розгромом ленінградської групи. Однак Берія також пережив період випробування на вірність Сталіну. Так, у повоєнний період МДБ і МВС були розділені і МДБ керували люди, які не були близькі до Берія. Адже голова МДБ був керівником у "мінгрельській справі", тобто проводив чистку на батьківщині Берія [28, С.323].

Кульмінацією внутріпартійної боротьби мав стати XIX з'їзд КПРС (на цьому з'їзді партія була перейменована з ВКП(б) на КПРС). З'їзд багато авторів вважають першим кроком до нової великої чистки. Хоча повоєнний період відзначався спадом репресій проти окремих діячів і набув більш широких масштабів – репресії проти народів, чистки на тих територіях, які перебували у фашистській окупації, ново приєднаних землях, зміни у вищому партійному керівництві могли означати, що починається кардинальна зміна партійної еліти. Дж. Хоскінг відзначав, що ліквідація Політбюро і Оргбюро, створення Президії ЦК з 36 чол. свідчило про прелюдію до нових репресій у партійному керівництві. Він процитував слова Хрущова, який вважав, що ці зміни – прелюдія до чистки [28; С.324-325].

Загальний аналіз радянологічної історіографії повоєнної історії СРСР свідчить про помітний інтерес до теми внутріпартійної боротьби 1945-1953 рр. у другій половині 50-х – першій половині 70-х рр. У 70-80-ті рр. цей інтерес поступово згасав. Раціональним поясненням цього факту може бути відсутність вірогідних джерел з даної проблеми, які дали б змогу зробити науково значимі

узагальнення. Інтерес же дослідників до даної проблеми можна пояснити намаганням дослідити основи радянської політики, оскільки основні публікації 50-х рр. пов'язані з визначенням підґрунтя радянської зовнішньої політики, впливу внутрішньої політики на зовнішньополітичні акції радянського уряду. Звідси походить і спроба аналізу політичної кар'єри Г.Маленкова, М.Хрущова, М.Булганіна та ін. керівників держави.

Наукова цінність висновків зарубіжних вчених може визначатися розвитком сучасної російської історіографії, яка у 90-х рр. XX ст. почала активно вивчати політичну історію повоєнного періоду. Наприкінці 90-х - на початку 2000-х рр. були опубліковані ґрунтовні наукові праці з економічних, політичних, навіть психологічних аспектів історії СРСР 1945-1953 рр. [29-45]. На базі архівних документів і нововиявлених фактів, російські вчені дійшли тих же висновків, що і радянологічна наука на 30 років раніше. Так, Р.Піхоя у статті "Про внутріполітичну боротьбу в радянському керівництві 1945-1958 рр." [46] підтверджує факти політичного протистояння між Маленковим і Ждановим, підготовку політичного процесу проти вищого партійно-державного керівництва: А.М.Поскребишева, Н.С.Власика та ін [46; С.6-7]. Автор також відзначає зміни у вищих керівних органах КПРС XIX з'їзду як об'єктивне ослаблення угруповання в партії, що склалося після війни [46; С.7], тобто Сталін відкрито сприяв протистоянню молодій і старій еліти. В.І.Токарев стверджував, що у 1952 р. Сталін пішов на небачене розширення Президії ЦК, 2/3 якого склали керівники нової генерації, не пов'язані з репресіями 30-х рр. [47; С.183].

В.П.Данилов і А.В.Пижигов у своїй монографії детально розглянули проблеми внутріполітичної боротьби. Серед нових фактів, які вони наводили, можна відзначити: падіння авторитету Молотова у зв'язку з публікацією в газеті "Дейлі телеграф" сенсаційної відомості про можливу відставку Сталіна у грудні 1945 р.; ослаблення позицій Маленкова внаслідок "справи авіаторів" 1946 р.; відставку Берії з посади міністра внутрішніх справ у 1946 р. [33; С.203-205]. В цілому ж висновки авторів підтверджують справедливість узагальнень радянологічної науки 50-70-х рр.

Таким чином, накопичений історіографічний матеріал зарубіжної науки, є вірогідним з наукової точки зору, є пріоритетним з точки зору інтелектуального права і тому має вивчатися сучасними дослідниками радянської політичної історії повоєнного періоду у якості самостійного історіографічного джерела, а висновки і історіографічні факти зарубіжної науки не можуть бути запозичені без вказівки на їх авторство.

ПОСИЛАННЯ.

1. Барсенков А.С. Советская историческая наука в послевоенные годы (1945-1955). - М., 1988.
2. Россия в XX веке. Судьбы исторической науки / Под ред. А.Н.Сазарова. - М., 1996.
3. Берия: конец карьеры [Сб. / Сост. В.Ф.Некрасов]. - М.: Политиздат, 1991.
4. M.Fainsod. How the Russia is ruled. - N.Y., 1953.
5. L.Shapiro. The Communist Party of the Soviet Union. - Lnd., 1957.
6. Mc Auley M. Politics and the Soviet Union. - N.Y., 1977.
7. Stalinism / Ed. by S.Fitzpatric. - Lnd., 1999.
8. Stalin and the Soviet Union / St.J.Lee. - Lnd., 1999.
9. Stalin and Stalinism / M.McCauley. - Longman, 1995.
10. Russian Empire: Some aspects of Tsarist and Soviet colonial practices / Ed. by M.S.Pap. - Clevelend, Ohio, 1985
11. The Stalin Era / P.Boobbyer. - Lnd., 2000.
12. Stalin and Stalinism / A.Wood. - Lnd., 1990.
13. Kohen L., Abraham R. The maring of modern Russia. - N.Y., 1963.
14. Robottom J. Modern Russia. Hong Kong, 1969.
15. Crankshaw E. Khrushchev: A Career. - N.Y., 1966.
16. Laquer W. Europe since Hitler. The Rebirth of Europe. - N.Y., 1970.
17. The Soviet Union: A half-century of communism / Ed. by K.London. - Baltimore, 1968.

18. The Soviet Union and the Challenge of the Future. - N.Y., 1988. - Vol.1. - 1988.
19. Adams A. Stalin and his times. - N.Y., 1972.
20. Bortoli G. The death of Stalin. - N.Y., 1975.
21. Brzezinski Z. The permanent purge. - Cambridge, 1956.
22. Dmytrishin B. USSR: A concise history. - N.Y., 1978.
23. Drachkovith M. Fifty years of Communism in Russia. Pennsylvania, 1968.
24. Dziewaniwski M. A history of Soviet Russia. - Englewood Cliffs, 1979.
25. Ellison H. A history of Russia. - N.Y., 1969.
26. Fisher G. The Soviet system and modern society. - N.Y., 1968.
27. G. von Rauch A history of Soviet Russia. N.Y., 1957.
28. Дж. Хоскинг. История Советского Союза. - М., 1995.
29. "Ленинградское дело" / Сост. В.И.Демидов, В.А.Кутузов. - Л.:Лениздат, 1990. - 413 с.
30. Лаврентий Берия. 1953. - М., 1999.
31. Политическая история России. М., 1998.
32. Сталинское десятилетие холодной войны: Факты и гипотезы. - М., 1999.
33. Данилов А.А., Пыжиков А.В. Рождение сверхдержавы. СССР в первые послевоенные годы. - М.: РОССПЭН, 2001. - 304 с.
34. Есаков В.Д. Дело КР. Суды чести в идеологии и практике послевоенного сталинизма. - М.: РАН, 2001. - 455с.
35. Зима В.Ф. Голод в СССР 1946-1947 гг.: происхождение и последствия. - Н.Й., 1999.
36. Зубкова Е. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. - М., 2000.
37. Зубкова Е.Ю. Общество и реформы. 1945-1964. - М., 1993.
38. Каган С. Кремлевский волк [О Л.М.Кагановиче]. - М., 1991.
39. Коновалов Н.Е. Осколки. Россия (1951-2000). - Пушкино, 2001.
40. Логинов В. Тени Сталина: Генерал Власик и его соратники. - М., 2000.
41. Мунчаев Ш.М., Устинов В.М. Политическая история России: От становления самодержавия до падения Советской власти. - М., 1999.

42. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945–1991. – М., 2001.
43. Платонов О.А. Тайная история России. XX в. Эпоха Сталина. – М., 1996.
44. Шубин А.В. От "застоя" к реформам. СССР в 1917–1985 гг. – М., 2001.
45. Б.В.Соколов. Наркомы страха. – М., 2001.
46. Пихоя Р.Г. О внутрипартийной борьбе в советском руководстве 1945–1958 // Новая и новейшая история. – 1995. – №6. – С.3–13.
47. Токарев В.И. О чем мы говорили по секрету. – Волгоград, 1990.